

ВОЛОДИМИР ГАВРИЛОВИЧ СОБКО (до 80-річчя вченого)

26 червня виповнилося 80 років від дня народження і 55 років педагогічної та наукової діяльності Володимира Гавриловича Собка — доктора біологічних наук, професора, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, академічних премій імені М.Г. Холодного та М.М. Гришка, видатного українського ботаніка, знаного флориста, систематика, фітосозолога, дослідника раритетної флори України, неперевершеного популяризатора наукових знань.

Володимир Гаврилович Собко народився 26 червня 1931 року в с. Лукашівці (хутір Григорівка) Чернобаївського району Черкаської області. Закінчивши з похвальною грамотою місцеву семирічку, восени 1948 року вступив до Золотоніського педагогічного технікуму. Потім була служба в армії, Канівське педучилище, після закінчення якого працював шкільним учителем у Рівненській області. Тут, у селі Боровій Заріччянського району, був обвинувачений у націоналізмі, а його колегу, вчителя української мови і літератури, засудили на 16 років таборів із позбавленням викладання в школі. Отримавши від Міністерства освіти УРСР дозвіл на продовження навчання, восени 1957 року В. Собко успішно склав іспити до Уманського сільськогосподарського інституту. Навесні 1960-го через хворобу і родинні обставини (два молодші брати навчалися в технікумах) перевівся на заочне відділення. Ще в інституті він зібрав й оформив мінігербарій, за що отримав премію кафедри ботаніки — твори І. Мічуріна.

Упродовж 1960—1966 рр. працював учителем біології та виробничого навчання у школах Черкаської і Київської областей. Для мешканців села Ляцівки Черкаської області В.Г. Собко започаткував парк відпочинку і шкільний дендрарій. У рідному селі біля новозбудованої школи Володимир Гаврилович створив фруктовий сад, кращі сорти саджанців для якого були завезені з Уманського сільськогосподарського інституту. За його участю шкільний дендрарій заснували і в смт Немішаєві Київської області.

У 1966 році Володимир Гаврилович вступив до аспірантури Інституту ботаніки АН УРСР. У 1973-му захистив кандидатську дисертацію на тему «Флора гранітних відслонень і пісків, що до них прилягають, на Придніпровській височині і в Центральному Поліссі».

Володимир Гаврилович уперше виявив й описав п'ять нових для науки та шість нових для флори України рідкісних видів рослин, зокрема вузьколокальний палеоендем — вишню Клокова та юринею Олени. За результатами порівняльно-кількісного аналізу вчений довів, що флори гранітних відслонень Придніпровської

© М.Б. ГАПОНЕНКО, А.П. ЛЕБЕДА, Ф.М. ЛЕВОН, П.А. МОРОЗ, Д.Б. РАХМЕТОВ, 2011

та Приазовської височин мали в минулому спільний шлях розвитку, порушений внаслідок руйнування гірської країни, розташованої у давнину на Українському кристалічному щиті, зміни русла Дніпра і трансгресій третинних морів. Незважаючи на ці процеси, досі збереглися їхні генетичні зв'язки з флорами Криму і Кавказу.

За ініціативою В.Г. Собка та активною підтримкою науковців Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного в околицях центрального басейну річки Південний Буг створено регіональний ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя» (1994). Овіяні легендами та історичними подіями сивої давнини гранітні відслонення на кшталт Козацьких і Червоних воріт, лункої Пугачки та «шаблями тесаного» Турецького стола, на котрих безпосередньо поселилися петрофільні рослини, облямовані унікальними степовими угрупованнями, серед яких із півсотні рідкісних, ендемічних та реліктових видів, створили передумови для надання регіону національного статусу «семи природних чудес України».

Від 1969 року життя Володимира Гавриловича тісно пов'язане з Центральним республіканським ботанічним садом АН УРСР (нині — Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України). В 1970-му за ініціативою С.С. Харкевича у Ботанічному саду було затверджено план створення ділянки «Рідкісні рослини флори України», першим і незмінним куратором якої протягом сорока років був В.Г. Собко. На ділянці досліджено онтогенез близько 200 рідкісних і зникаючих, переважно вузькоендемічних та реліктових видів рослин.

Багаторічними експериментальними дослідженнями встановлено, що в умовах культури Ботанічного саду можна успішно вирощувати більшість рідкісних рослин флори України. Запропоновано три нові методи розмноження рідкісних рослин — ризореституційний, ксерокалюсний та сціогіемальний. Перший ґрунтується на властивості відновлення цілої рослини або її органа з частини й успішно використовується для вегетативного розмноження бульбових орхідей Голарктики. Основою другого способу розмноження є здатність калюсу формуватися у повітряно-сухому просторі. Він застосовується для рослин, які не розмножуються традиційними вегетативними методами. Сціогіемальний спосіб заснований на тому, що релікти, зокрема тис ягідний, не втратили своїх тропікогенних властивостей і можуть формувати кореневу систему взимку за низьких температур і відсутності достатнього світла.

В.Г. Собко розробив методики визначення коефіцієнта внутрішньовидової пластичності ювенільних особин інтродукованих видів рослин і відносного та абсолютного потенціалів інтродуцентів. Він довів, що в умовах культури зазвичай спостерігається інтенсифікація соми інтродуцентів (збільшуються розміри органів, кількість метамерів, плодів і насіння), завдяки чому зменшується календарний вік рослин. У нових умовах рослина змушена використовувати весь «аварійний запас» адаптацій — таким чином вона реалізує свій біологічний потенціал. Обґрунтовано явище, яке отримало назву «модус інтродукованих рослин». Його суть полягає у тому, що під впливом екстремальних природних чинників рослинам доводиться формувати специфічні органи, які в оптимальних умовах культури частково або цілковито елімінують. Виявлено, що насіння

рідкісних видів рослин, які поселяються на рухомих субстратах (осипи, пісок), крутих скелях та гранітних відслоненнях, не має органічного стану спокою і проростає відразу після дисемінації за наявності у ґрунті вологи.

В.Г. Собко довів можливість відновлення деструктивних популяцій до рівня нормальних шляхом отримання в умовах культури великої кількості насіння зникаючих видів і висівання його в межах природного ареалу. Він теоретично обґрунтував і практично забезпечив охорону рідкісних видів рослин флори України шляхом реінтродукції та репатріації.

Працюючи у НБС, Володимир Гаврилович одним із перших в Україні почав досліджувати питання охорони і культивування орхідей помірних широт. В опублікованій у 1989 році монографії «Орхідеї України» він визначив передумови і заходи щодо введення в первинну культуру дикорослих видів орхідей. Описано насіннєвий і вегетативний способи їх розмноження, наведено ботанічну характеристику кожного виду, визначено екологічні та фітоценотичні умови зростання, поширення на території України, висвітлено особливості індивідуального росту і розвитку в умовах первинної культури. Розроблено способи й заходи, спрямовані на охорону рідкісних і зникаючих видів орхідей флори України.

Володимир Гаврилович здійснив чимало експедицій, особливо територією України, під час яких досліджував і збирав матеріал для ділянки «Рідкісні рослини флори України» та ботаніко-географічних ділянок відділу природної флори. Він є автором багатьох статей у другому і третьому виданнях «Червоної книги України».

У 1993 році В.Г. Собко захистив докторську дисертацію на тему «Інтродукція рідкісних і зникаючих видів рослин у зв'язку з їх охороною». За результатами багаторічних досліджень учений видав монографію «Рідкісні рослини флори України в культурі», де в тісному зв'язку з проблемою охорони природи розглядаються теоретичні прогнози та практичні заходи щодо введення у первинну культуру рідкісних і зникаючих, реліктових й ендемічних видів природної флори України.

У 2005 році Володимирові Гавриловичу присвоєно вчене звання професора зі спеціальності «ботаніка», а в 2007-му — академіка Української академії наук. У науковому доробку В.Г. Собка — понад 220 праць, серед яких 24 науково-популярні книги та монографії. Велику увагу вчений приділяє поширенню ботанічних знань серед великого читацького загалу, виступає з науково-популярними публікаціями у пресі. Він є автором кількох книг, присвячених питанням охорони природи: це, зокрема, «Стежинами „Червоної книги України”» (1993, 2007), «Рідкісні та зникаючі види рослин Черкаської області» (2001), «Рідкісні і зникаючі рослини Українського Полісся» (2003), «Смарагдові перлини Волині» (2004), «Науки заповідне зілля» (2005), «Фітораритети у Світовому червоному списку» (2005), «Срібних хвиль ковилових степове море» (2005), «Рідкісні рослини Лівобережного Полісся України» (2006) та інші.

За пропаганду ботанічних знань серед населення В.Г. Собка нагороджено медаллю товариства «Знання» (1996), срібною та двома бронзовими медалями

ВДНГ. Його відзначено також медалями «В память 1500-летия Киева» (1982), «Ветеран труда» (1986), «65 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг.» (2010), грамотами ЮНЕСКО «За збереження генофонду ботанічними садами» (1971) та «За багаторічну сумлінну громадську діяльність». За чільний особистий внесок у справу захисту навколишнього природного середовища Володимир Гаврилович нагороджений почесною грамотою Всеукраїнського товариства охорони природи (1996).

У 1989 році за працю «Лікарські рослини: енциклопедичний словник» В.Г. Собку разом із групою науковців НБС присвоєно Державну премію України у галузі науки і техніки. За високі досягнення у сфері інтродукції рідкісних та зникаючих рослин учений нагороджений академічною премією імені М.М. Гришка (2005). За цикл робіт «Фіторесурси України: раціональне використання та біотехнологія» Володимир Гаврилович отримав премію НАН України імені М.Г. Холодного (2007).

Упродовж 1972—1998 років В.Г. Собко очолював комісію Ради ботанічних садів України з охорони рідкісних рослин, а з 1998-го і понині — комісію з теорії і методів інтродукції рослин. Він є членом вченої ради Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка, Спеціалізованої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій, редколегії журналу «Інтродукція рослин».

Володимир Гаврилович підготував вісім кандидатів наук і консультує двох здобувачів ученого ступеня доктора біологічних наук. Він бере активну участь у діяльності Українського ботанічного товариства, Всеукраїнського товариства охорони природи, товариства «Знання», протягом багатьох років очолював підрозділ наукової інформації НБС.

Нині В.Г. Собко плідно працює у відділі природної флори, передаючи багатий науковий і життєвий досвід своїм учням. Ювіляр сповнений творчої енергії, нових планів і задумів. Немає сумніву, що з-під його пера вийде ще не одна захоплююча і така потрібна книга з проблем інтродукції та охорони рідкісних і зникаючих рослин. Підтвердженням цього є те, що недавно Володимир Гаврилович виявив та описав новий для науки і флори України ендемічний вид — ряст Володимира, названий на честь князя Володимира Святославовича, котрий у 988 році здійснив обряд хрещення Київської Русі — прадавніх теренів Матері-України.

Володимир Гаврилович — інтелігентна, чуйна і доброзичлива людина, обдарована високим інтелектом і щирістю серця. Йому притаманні проникливий розум та ерудованість, глибока закоханість у завжди юну, невмирущу її величність флору.

Вітаючи ювіляра, зичимо йому здоров'я, щастя, активного довголіття, невгасимої творчої енергії.

*М.Б. ГАПОНЕНКО, А.П. ЛЕБЕДА, Ф.М. ЛЕВОН,
П.А. МОРОЗ, Д.Б. РАХМЕТОВ*